

תשרי תשפ"ז
אוקטובר 2026

מורשת שירי הקשר והתקשוב

אל"ם בדימוס דניאל רוזן*

מבוא

שירי חיילים – החל משירי קצב נוסטלגיים; שירי מחלקה/קבוצה אנונימיים, משולבים בשמות אמיתיים; שורות קצרות וקצביות החוזרות על עצמן; לגלוג עצמי, שירים ששרים בעת צעידה כדי לשמור על קצב ההליכה ולהעלות את המורל; וכלה בשירים שנועדו להתרפק על מורשת העבר ולסייע ביצירת לכידות קבוצתית וגאוות יחידה – הם סוגה מעניינת, מרכיב מהווי ומהמורשת של הצבא.

בחרתי להציג אחד-עשר 'שירי חיילים' שליוו את אנשי חיל הקשר והתקשוב לאורך כמעט תשעים שנה – משיר האתנים (1938) ועד 'קול של דור' (2026). השירים מוצגים לפי סדר חיבורם, ולא לפי סדר האירועים המתוארים בהם.

חלק מהשירים שרדו רק במקרה, הודות לעדויות מאוחרות ולעותקים ששרדו; אחרים חוברו והופקו במכוון כמסמכי זהות מוסדיים; שניים מהם – שיר ה'גדעונים' וה'היונוגרמה עבור תעבור' – נכתבו שנים רבות אחרי האירועים המתוארים בהם, כמעשה הנצחה רטרופקטיבי מכוון; ואחד – המנון חיל הקשר האלקטרוניקה והמחשבים – הוא המקרה היחיד במאמר של המנון מוסדי שנערך ועודכן בעקבות שינוי שם החיל לחיל הקשר והתקשוב, ומאפשר להשוות שתי תמונות מצב של אותה זהות ארגונית בהפרש של 12 שנה.

בין השירים מפרידות עשרות שנים, אך יחד הם ממחישים חמש מגמות מקבילות: מגמת ההתפתחות הטכנולוגית – האתת בדגל, האנטנה המאולתרת ומפתח המורס בשירות הקשר החשאי, החייל-אנטנה של שנות ה-50, מכ"ם ה'קשת' של שנות ה-70 – ועד הסייבר, הספקטרום והבינה המלאכותית של שנות ה-2020; מגמת ההתפתחות בדרך שבה יחידות בצה"ל בונות ומנסחות את זהותן העצמית – מהווי ספונטני אנונימי, דרך שירה ציונית-ספרותית כלליישובית, דרך המנון מוזמן חד-פעמי, המנון מוסדי 'חי' המתעדכן עם הזמן, ועד הפקה תרבותית-ארגונית מקצועית; מגמת שירת ההנצחה הרטרופקטיבית, המבקשת לגשר במודע בין דור הפעולה לדור הזיכרון, הן במסגרת אירועי יובל (שיר ה'גדעונים') והן כטקסט הצמוד לאנדרטה במרחב הפיזי ('היונוגרמה עבור תעבור'); מגמת כיוון הלעג בשירי ההווי עצמם – מלכידות פנים-קבוצתית (שיר האתנים) ועד ביקורת כלפי היררכיית הפיקוד (המנון מחלקה ארבע); ולבסוף, בשיר האחרון, מעבר מעיצוב זהות חיילי 'פנימי' למיצוב החיל בסיפור הצה"לי והלאומי הכולל – ואף ל'התכתבות' עם מסורת הזמר העברי הקנוני מחוץ לגבולות החיל – בשיר שנכתב כמעט בזמן אמת על מלחמה הנמצאת עדיין בעיצומה.

* איורים: חזי מור; ניקוד: ציפי רוזן; ניתוח השירים בסיוע מודל בינה מלאכותית Claude.AI.

שיר האתתים

שיר האתתים, שנכתב בשירות הקשר ב'הגנה' בשנת 1938, שרד דרך פנקסו של אברהם דגן ('בודאי') מקיבוץ בארי. לחן השיר לא ידוע.¹ אלה מילותיו:

בְּעוֹלָם הַתְּפִרָּסִמוֹ	בְּאַחַד הַיָּמִים
בְּכַרְמֵל פִּילֵם הַצֵּטֶלִּמוֹ	מִיָּמֵי הַדָּמִים
אוֹתוֹ הַסֵּרֵט קִלְקְלוּ	בְּאַחַד הָעֶרְבִים
בְּגֶרְבִים שְׁנָפְלוּ	נוֹסְדָה קְבוּצַת הָאֲתֵתִים

בְּשׁוּרוֹת הֵם מִסְתַּדְּרִים	קְדִימָה קְדִימָה קְדִימָה אֲתֵתִים
לְאֵתוֹת דָּגְלִים פּוֹרְשִׁים	נִהְיָה בָּלֵנוּ אֲתֵתִים

מְאוֹתָתִים כְּמִשְׁגָּעִים	חֲבֵרִים בָּהֶ עֲשָׂרָה
וַיִּדְּיָהֶם לְבִסּוֹף שׁוֹבְרִים	גָּבִי קִנּוּלָר בְּרֹאשָׁה

לְסִינִים עָשׂוּ מִשְׁתָּה	אֲתֵם בְּרִגְמֹן בְּזִנְבָה
בְּפֶלֶאֶפֶל וְקָפָה	וְהִשָּׂאָר בְּאַמְצָעָה

אֶת הַשִּׁיר הַזֶּה חֲבֵרוּ	הַקְּבוּצָה כְּגֹן חַיּוֹת
וְלִכְבוֹדוֹ הִידָד קָרְאוּ	נִמְרִים וְאַרְיֵאוֹת

קְדִימָה קְדִימָה....	גַּם קוֹפִים וְגַם סוּסוֹת
	זֵאֲבִים וְשָׂאָר עוֹפּוֹת

בְּאֵתוֹת זְמַן רַב עָבְדוּ
פְּעוּלוֹת הֵם נִהְלוּ
וְלִבְסוֹף כָּלוּם לֹא יָדְעוּ
וּבִבְחִינָה לֹא חֲרָבְנוּ

השיר בנוי כשיר קבוצתי-הומוריסטי:

- **הכרזת פתיחה:** "בְּאַחַד הַיָּמִים... נוֹסְדָה קְבוּצַת הָאֲתֵתִים" – מודל של סיפור-מקור מיתיהומוריסטי, כמעט פרודי בסגנון תנ"כי ("ויהי היום").
- **פזמון חוזר:** "קְדִימָה קְדִימָה קְדִימָה אֲתֵתִים" – פונקציה קצבית-מצעדיית מובהקת, מזהה את השיר כשיר לכת/הליכה של ממש.

¹ המקור: אתר זמיר.

- **בית שמות אישיים:** "גִּבִּי קְנוֹלָר בְּרֹאשָׁה, אַתָּם בְּרִגְמָן בְּזָבָה" – מיקום פיזי הומוריסטי של חברי הקבוצה (ראש/זנב), קושר את השיר לזהויות קונקרטיות של חברי המחלקה.
- **בית "גן החיות"** – דימוי הקבוצה לאוסף בעלי חיים – צורת לעג/חיבה טיפוסית לשירי הווי, לא ביקורתית אלא מלכדת.
- **בית "ההישג ההפוך"** ("וּבְחִינָה לֹא חֲרָבְנוּ"): – הומור עצמי על כישלון מקצועי, מרכיב סטנדרטי בהווי טירונות מכל דור.
- **בית "כרמל פילם":** אזכור תיעוד קולנועי אמיתי (כרמל פילם) שהשתבש בגלל תקלת גרביים – עוגן ריאליסטי־אנקדוטלי שמצביע על אירוע מסוים שקרה בפועל.
- **בית הסיום:** פלאפל וקפה כחגיגת סיום קורס – פרט תרבותי־חברתי אמין לתקופה.
- **תיעוד:** השיר מתאר את 'איתות הדגלים', לא כ'משחק ילדים' אלא כפעולת קשר אמיתית תחת מתח מבצעי.

המנון האתנים

המנון האתנים חובר שמונה שנים לאחר מכן, בקורס מדריכי איתות בשירות הקשר ב'הגנה' בדצמבר 1946, בידי אולי וייל (שריג), מתניה קפלן וחיים בנציוני, על פי 'לחן צ'כיי' לא ידוע:²

עוד מְבָרֵק תִּשְׁדוֹרֶת הַב	אֵין אוֹיֵב אֲשֶׁר יִשְׁבּוֹר
עוד יִקֵּם אֶצְלָנוּ קו	אֶת אֲשֶׁר אֶתֶת יִקְשׁוֹר
נִפְנוֹף דָּגָל, קו שֶׁל לִוְקָאס	וְכָל צו וְכָל פְּקוּדָה
מִלְחָמָתָנוּ לֹא לִשְׁוֹא.	כָּאן יִשְׁאוּ גְלִי הָאוֹר.
פֶּה וְאֶזֶן לִשְׁדוֹר	רֶשֶׁת אוֹר עוֹד תּוֹקֵם
תֵּן תִּקְשׁוֹרֶת הַב שְׁדוֹר	מְבָרָקִים מִכָּאן לִשֶׁם
וּבְהֶלֶי לְחֵץ וְהִרְפָּה	וְחִלּוּצִים נִצְעָד כְּלָנוּ
לְעִמָּךְ עֲשֵׂה בְּחוֹר.	אֵלֵי גְאוּלֶּת הָעָם.

בהמנון בולטות הנקודות הבאות:

- **מעבר מפולקלור לממסד:** בניגוד ל'שיר האתנים' האנונימי, כאן מדובר בהמנון מוזמן/מחובר בידי שלושה אנשים בשם המפורש (אולי וייל, מתניה קפלן, חיים בנציוני), בקורס מדריכי איתות רשמי. זהו סימן להתמסדות המקצוע – משיר הווי ספונטני של קבוצת חניכים, למוצר תרבותי מוסדר של מסגרת הכשרה מקצועית.
- **'מיפוי טכנולוגי' מלא בבית אחד:** "מְבָרֵק... תִּשְׁדוֹרֶת... נִפְנוֹף דָּגָל... הֶלֶי לְחֵץ וְהִרְפָּה" – השיר סוקר בתוך ארבע שורות את כל מגוון אמצעי האיתות התקופתיים: טלגרף/מברק, איתות בדגלים, והליוגרף (איתות אור). זהו כמעט 'קטלוג ציוד' חרוזי, שונה לגמרי מהאופי ההומוריסטיאשי של שיר האתנים.
- **הרמה הרטורית-לאומית:** "מִלְחָמָתָנוּ לֹא לִשְׁוֹא", "אֵלֵי גְאוּלֶּת הָעָם" – בניגוד לבדיחות הפנימיות של שיר האתנים, כאן האיתות ממוסגר במפורש כחלק ממאבק הגאולה הלאומית. זהו קו מפריד ברור בין סוגת 'שיר ההווי הקבוצתי' לסוגת 'ההמנון המוסדי'.
- **האדרת תפקיד האתת:** "אֵין אוֹיֵב אֲשֶׁר יִשְׁבּוֹר אֶת אֲשֶׁר אֶתֶת יִקְשׁוֹר" – הענקת נצחיות/חוסן סמלי לקשר עצמו, כמעט כהצהרת אמונה מקצועית, לא רק תיאור טכני.
- **אימוץ מנגינה זרה:** "לחן צ'כיי" (לא מזוהה) – ממחיש נוהג רווח בשירת היישוב – חיבור מילים בעברית למנגינה אירופית קיימת, פרקטיקה המוכרת גם משירים ציוניים רבים אחרים מהתקופה.
- **הקשר היסטורי-כרונולוגי:** דצמבר 1946, כשנתיים לפני הקמת המדינה, בעיצומה של התעצמות ההיערכות הביטחונית של ההגנה – ממקם את השיר כתעודה להתפתחות ההכשרה המקצועית של שירות הקשר בשלב מכריע שלפני העצמאות.

² המקור: גבי שריג, לקסיקון למונחי קשר, הוצאת 'מערכת' קיבוץ דליה, 1998, עמ' 47.

שיר האתת העברי

שיר שנכתב בידי אברהם בר־טורא (ברגמן) והולחן בידי עמנואל עמירן (פוגצ'וב) בתקופת טרום הקמת המדינה, בהשראת אותות האור והדגלים של היישוב העברי. השיר פורסם לראשונה בשנת 1949, אך נכתב שנים רבות קודם לכן. מילות השיר:

בְּלִילֹת חֲשֶׁכָה	וַיָּצֵא הַנוֹטָר
מִמִּגְדָּל וּבִרְכָה	אֶת הָאֵשׁ לְמַגֵּר
עַל שָׂדוֹת וּכְרָמִים	עָמְלוֹ לְחוּגֵן
הָאוֹתוֹת נִדְבָרִים:	עַל גְּבוּלוֹ לְהִגּוֹן.

קוֹ לָקוֹ, נִקְדָּה	אֹר לָאֹר...
וּלְכָל קוֹ תַעֲוִדָה	
מִהָעִיר אֶל הַכֶּפֶר	בְּלִילֹת חֲשֶׁכָה
הַמִּבְרָק יִשְׁדֵּר.	מִמִּגְדָּל וּבִרְכָה
	הָאֲתֶת זֵיק לְזֵיק
	יַעֲזִיר וַיִּזְעִיק.

אֹר לָאֹר שׁוֹאֵל דָּם:
– הַשְּׁלוֹם? – הֵן שְׁלוֹם!

אֵךְ אוֹיֵב כִּי יִקְרַב	מַעֲמָדוֹ אֵין הוּא זֶז,
אֵלֵי כֶפֶר וּמוֹשֵׁב	הוּא נֶשֶׂא גָא נָעֵז
וְשָׁלַח בְּעֶרְמָה	עַל סִפְרוֹ וְנִירוֹ
אֶת הָאֵשׁ בְּקֶמָה,	הָאֲתֶת הָעֵבְרִי.

אֹר לָאֹר...

מהמילים ניתן ללמוד את אלה:

- **הרקע ההיסטורי:** מילות השיר, כמו "מִהָעִיר אֶל הַכֶּפֶר הַמִּבְרָק יִשְׁדֵּר" ו"אוֹיֵב כִּי יִקְרַב אֵלֵי כֶפֶר וּמוֹשֵׁב" מנציחות את מערך איתות הראייה בין יישובים מבודדים לערים הגדולות, שהופעל בידי שירות הקשר של ה'גנה' בשנות ה־30 וה־40.
- **שיר ציוניספרותי, לא הווי ולא המנון מוסדי:** זהו הראשון מבין השירים במאמר שנכתב בידי צמד יוצרים מקצועיים מזוהים (בר־טורא כמחבר, עמנואל עמירן – מהמלחינים המרכזיים של הזמר העברי), אך שלא לרגל אירוע מוסדי, קורס או יחידה ספציפית. הוא שייך לסוגת שירי ארץ ישראל הכלל יישוביים (כמו שירי עמק ושירי שומרים), ולא לשום תת־סוגה צבאית־פנימית.
- **הפזמון כהדגמת 'פרוטוקול תפעולי':** "אֹר לָאֹר שׁוֹאֵל דָּם: הַשְּׁלוֹם? הֵן שְׁלוֹם!" – הפזמון אינו קריאת עידוד קצבית (כמו 'קדימה קדימה') אלא **המחשת פרוטוקול האיתות עצמו** – שאילתה ואישור. השיר 'משחזר' את פעולת הקשר בתוך מבנהו הפואטי.

- **מסגור הגנתי-התיישבותי, לא צבאי:** ה'אתת' הוא דמות ארכיטיפית-סמלית ("הַאֲתֶת הָעֶבְרִי"), לא יחיד ממשי — מהלך המקרב את השיר לפזמון-סמל לאומי, לא לזיכרון קבוצתי; האויב כאן אינו כוח סדיר אלא מי ש"שָׁלַח בְּעֶרְמָה אֶת הָאֵשׁ בְּקֶמָה" (מציתי יבול), והאתת פועל לצד ה'נוטר' – מסגור השייך לעולם ההגנה המרחבית-החקלאית של שנות ה-30–40, ולא לצבא סדיר. זהו העוגן הכרונולוגי-המדויק ביותר לתקופת 'חומה ומגדל' ולשירות הקשר הטרנס-מדינתי, המוקדם ביותר בציר כולו (מבחינת אופי הפעילות המתוארת, אם כי לא מבחינת שנת הפרסום).
- **תיעוד מוזיקלי מלא, בשונה מחלק השירים האחרים:** בשונה משיר האתתים, המנון האתתים והמנון מחלקה ארבע, שלושתם עם לחן אבוד/לא ידוע, כאן קיים ביצוע מוקלט ומתועד (מקהלה בין-לאומית בניצוח בינדר) – המציב את השיר כגשר בין הסוגה שנשמרה 'במזל' לבין הסוגה המתועדת ביוזעין.

ניתן להאזין לביצוע המקהלה הבין-לאומית בניצוח אברהם-זולף בינדר באתר זמֶרֶשֶׁת, בקישור:

https://www.zemereshet.co.il/song.asp?id=1851&perf_id=22618

המנון מחלקה ארבע

המנון שנכתב בשנת 1949 בידי מחלקת צוערים בקורס קציני קשר בבה"ד 7, ששכן במחנה המכונה כיום 'מחנה גדעונים', אך אז כונה בשם 'גבעת הקשר'. לחן השיר היה 'לחן צבאי בריטי' שלא נשמר. מילות השיר:

הַמְשִׁטֵּר וְהַנּוֹהֵג כָּאֵן נוֹרָא	בְּבוֹאֵד אֶל הַגִּבְעָה שְׁמֵאלָהּ שׁוֹר
הַרְסִי"פ כָּל בִּקְרָא בָּא בְּקוֹל צִוְחָה	אוֹהֲלִים שָׁם עֲשָׂרָה עוֹמְדִים בְּטוֹר
קוֹם מִהֵר לְהַתְעַמְלוֹת	בְּכָל אֹהֶל שָׁם שׁוֹכֵן
גַּם כְּשֶׁאַתָּה עוֹמֵד לְמוֹת	קִצִּין הַקֶּשֶׁר הַמְסָכֵן
הַמְשִׁטֵּר וְהַנּוֹהֵג כָּאֵן נוֹרָא.	בְּבוֹאֵד אֶל הַגִּבְעָה שְׁמֵאלָהּ שׁוֹר.
אֵד רְאִיתָ מִפְּקֵד הַרְבֵּץ סָאלוּט	אֵד נִכְנָסְתָּ אֶל הַשַּׁעַר קְפוּץ לְדוֹם
הָאֵמֵן לִי הוּא יִהְיֶה מְאוֹד מְבִסוּט	הַשִּׁי"ג שָׁם עוֹמֵד בּוֹדֵד יְתוֹם
הַעוֹבְדָה שֶׁהוּא סָמֵל	הוּא עוֹמֵד שָׁם כָּל הַעֵת
אֵין לָהּ עֶרֶךְ פֶּה בְּכָלֵל	שׁוֹם חֲנִיף לֹא יִימָלֵט
אֵד רְאִיתָ מִפְּקֵד הַרְבֵּץ סָאלוּט.	אֵד נִכְנָסְתָּ אֶל הַשַּׁעַר קְפוּץ לְדוֹם.

ממילות השיר ניתן ללמוד על ההווי הייחודי של חניכי הקורס:

- **סוגת ההווי ההומוריסטי-האנונימי:** כמו שיר האתתים, זהו שיר חניכים אנונימי לחלוטין (ללא שם פרטי אחד), אך נכתב לא בתוך קבוצת חברים אלא בתוך מסגרת הכשרה רשמית – קורס קציני קשר בבה"ד 7.
- **מיקום:** המיקום הפיזי המדויק ('גבעת הקשר', מחנה גדעונים דהיום) יוצר קישור גיאוגרפי ישיר ומוקדם (1949) לאתר שבו נוצר מאוחר יותר גם שיר ה'יונוגרמה עבור תעבור' (2012) – אותו מחנה משמש עוגן לשני שירים במרחק של יותר משישים שנה.
- **'היפוך כיוון' הלעג:** בשיר האתתים משנת 1938 הלעגהחיבה מכוון פנימה, אל חברי הקבוצה עצמם ("נִמְרִים וְאַרְיֵאוֹת"). כאן הלעג מכוון **כלפי מעלה** – אל דמויות הסמכות: הרס"פ הצווחני, המפקד המאוהב ב'סאלוטים', הש"ג הבודד ליד השער. זהו שיר הווי מסוג אחר: ביקורת-משועשעת על היררכיית הפיקוד, לא חגיגת חברות.
- **תפקידים גנריים, לא שמות אישיים:** "קִצִּין הַקֶּשֶׁר הַמְסָכֵן", "הַרְסִי"פ", "מִפְּקֵד הַרְבֵּץ סָאלוּט" – דמויות מוגדרות דרך תפקיד, לא זהות אישית. הבדל מהותי משיר האתתים, ומחזק את אופיו כשיר כללי של חוויית קורס, הניתן לשירה בכל מחזור באותה מסגרת.
- **מנגינה זרה נוספת שאבדה:** 'לחן צבאי בריטי' – תבנית המעידה שגם סוגת ההווי הצה"לי בהיווצרותה המשיכה לשאוב ממאגר מנגינות זרות מוכרות.
- **מיקום כרונולוגי – שנת 1949:** שנה אחרי הקמת המדינה, במסגרת צה"לית – הופך את השיר לעוגן למעבר בין תקופת ההגנה (שיר האתתים, המנון האתתים, שיר האתת העברי) לתקופת צה"ל ('גמל

ערבה' ואילך). הוא כתוב עדיין ברוח ההווי האנונימי הטרנס־מדינתי, אך במסגרת המוסדית הצה"לית החדשה.

גמל ערבה

בשנות החמישים ניתן מקום של כבוד לחייל הגבוה והרזה שנראה כמו אנטנה. השיר העוסק בכך הוא 'גמל ערבה', או 'טאויל והביל', ומסופר שהשיר נולד בפלוגת הקשר של חטיבת הצנחנים.³ מילות השיר:

הִיָּה גָּמֶל עֶרְבָה
הִיָּה טָאוִיל וְהַבִּיל
שֶׁמֶשׁ בְּתוֹר אֲנֵטָנָה
לְמִי־סִקּוֹף תִּשַׁע עֶשְׂרֵה
וְשִׁמּוֹ הִיָּה אֵיפְרָגוֹן

פירוש מילות השיר והעגה הצבאית:

- **גמל ערבה**: כינוי לחייל גבוה ורזה במיוחד (כמו גמל החי בערבה).
- **טאויל והביל (طويل وأهبل)**: ביטוי בערבית שמשמעותו 'ארוך וטיפש' ('טאויל' – ארוך/גבוה, 'אהבל' – טמבל/אידיוט/פתי).
- **מִסִּקּוֹף תִּשַׁע עֶשְׂרֵה (מק-19)**: מכשיר קשר צבאי (מקלט־משדר) שהיה בשימוש צה"ל בשנות החמישים, לו הייתה אנטנה ארוכה ובולטת. החייל הגבוה 'שימש בתור אנטנה' עבורו.

³ המקור: אתר זִמְרָשֶׁת. תודה לרוביק רוזנטל, שפרסם את השיר בבלוג 'הזירה לשונית' ב־14 באוגוסט 2015.

- **איפרגן/מגנז'י (מהעיר מקנס):** גרסאות שונות לשם החייל אליו מתייחס השיר (שמות משפחה נפוצים מיהדות מרוקו, כאשר מקנס היא עיר ידועה שם). השמות השתנו בפיהן של מחלקות שונות בהתאם לחייל הגבוה התורן של המחזור.

הלחן, בביצועו של עמוס רודנר, זמין באתר זמרשת בקישור:

<https://www.zemereshet.co.il/song.asp?id=12141>

שיר ה'גדעונים'

ה'גדעונים' היו לוחמי שירות הקשר של ה'הגנה', שהפעילו בחשאי את תחנות הקשר האלחוטיות המחתרתיות ששירתו את המוסד לעלייה ב' בפעולות העפלה ובמבצעי רכש נשק, באירופה ובמדינות האסלאם, טרם הקמת המדינה ובשנות המדינה הראשונות, פעילות שהייתה לה תרומה מהותית להקמת המדינה. בשירות הקשר היו 219 'גדעונים', 69 מהם נשים.

ולוס הייתה ספינת המעפילים הראשונה שהפליגה בשנת 1934 מאירופה לארץ ישראל במסגרת מפעל ההעפלה הציוני. במלאת 30 שנה להפלגתה הוכרז על 'שנת ההעפלה', ובמסגרת אירועי שנה זו התקיים ב'1 בספטמבר 1964 כנס 'גדעונים' בחוף תל אביב. המשורר חיים חפר חיבר את שיר ה'גדעונים' לכנס זה, והשיר הודפס בפנקס שחולק למשתתפי הכנס.⁴ השיר בוצע בלחן של שירו הידוע "רבותי ההיסטוריה חוזרת", שנכתב בידי שמואל פרשקו, הזמין בביצועה של יפה ירקוני ב: <https://youtu.be/48nh1Xn6shc>.

⁴ דניאל רוזן, **גדעונים: מפעילי הקשר האלחוטי בשירות המדינה שבדרך**, העמותה להנצחת חללי חיל הקשר והתקשוב, מהדורה שנייה, התשע"ז – 2017, עמ' 447.

עת מחוץ בספינות התרחקנו
בלילות שהפכו אגדה
במפתח בחשך תקתקנו
דה די דה, דה די דה, דה די דה.

וחשוב לספר גם לנוער
על כלי קשר פשוטים ישנים
על בריחה, על ימים בבית סהר
ועל שאר עלילות גדעונים.

אך הנה ההיסטוריה עוברת
אז נתחיל להזכיר נשכחות,
על תקופת מלחמה ומחתרת,
כשבלורית עוד כיסתה קרחות.

רבתי ההיסטוריה עוברת
אז נתחיל להזכיר נשכחות
על תקופת מלחמה ומחתרת
כשבלורית עוד כסתה קרחות.

איך בין תורן ספינה ובין גשר
בליל חושך נמתח חוט עלוב
והיתה זאת אנטנת הקשר
בין הים התיכון ליישוב.

לכל ארץ שכנה כבר הוברחנו
בלי פספורט ובלי כל תעודה
ובשורות אז לארץ שלחנו
ממקשר שבתוך מזודה.

שיר הגדעונים מאופיין באלה :

- **סוגה שאינה הווי ולא המנון :** בשונה מהשירים הקודמים, זהו שיר הנצחה רטרוספקטיבי, שנכתב שנים אחרי האירועים שהוא מתאר, בידי משורר מקצועי ומוכר (חיים חפר), לרגל כנסיובל ייעודי (1964). הוא אינו הווי ספונטני של אנשים הנתונים בתוך האירוע (כמו שיר האתתים) ואינו המנון-זהות מוסדי

שנכתב בזמן אמת לצורך הכשרה או גיבוש יחידתי (כמו המנון האתנים והמנון הקשתות) – אלא מעשה זיכרון מכוון, שנכתב במבט לאחור.

- **מסגור זיכרון מוצהר**: הפזמון החוזר "רבותי ה'יִסְטוּרְיָה עוֹבְרָת, אֶז נִתְחִיל לְהַזְכִּיר נִשְׁכָּחוֹת" הופך את עצם הזיכרון לנושא השיר, לא רק את האירועים עצמם. זה השיר היחיד שבו ה'הנצחה' היא התוכן המוצהר – לא רק תוצאה בדיעבד (כפי שקרה עם שיר האתנים, ששרד 'במקרה'). גם הקטע "וְהָשׁוּב לְסֶפֶר גַּם לְנוֹעַר... וְעַל נְשָׂאָר עֲלִילוֹת גְּדֻעוֹנִים" – מציג את השיר כיחיד מבין השירים המצהיר על מטרותיו להעברת מורשת לדור הבא, ולא כבידור עצמי (שירי ההווי) או כגיבוש זהות פנים-ארגונית (ההמנונים).
- **הומור'זמן**: "בְּשִׁבְלוֹרִית עוֹד בְּסֶתֶר קָרְחוֹת" – בדיחה עצמית על הזדקנות, המכוונת לקהל הוותיקים בכנס עצמו. זהו סוג הומור שאינו יכול להתקיים בשירי ההווי בניהזמן (שיר האתנים, גמל ערבה), שכן הוא תלוי מרחק של עשרות שנים בין ההתרחשות לביצוע.
- **האנטנה המאולתרת כדימוי מרכזי**: "בֵּין תוֹרֵן סְפִינָה וּבֵין גֶּשֶׁר, בְּלִיל חוֹשֶׁךְ נִמְתַּח חוּט עֲלוּב, וְהִיָּתָה זֹאת אֲנִטֶנֶת הַקֶּשֶׁר" – בדומה לדימוי 'החייל-אנטנה' בגמל ערבה, אך כאן האנטנה אינה בדיחה על גובה חייל אלא תיאור טכני-דוקומנטרי מדויק של אלתור אמיתי על סיפון אוניות מעפילים.
- **המורס כצליל בתוך השיר עצמו**: "בְּמִפְתָּח בְּחֹשֶׁךְ תִּקְתְּקְנוּ, דָּה דִּי דָה, דָּה דִּי דָה, דָּה דִּי דָה" – מהלך פואטי ייחודי בין כל השירים: קוד המורס עצמו חודר אל תוך החרוז כצליל ייחודי, המטשטש את הגבול בין השיר לאות המשודר.
- **פעולה חשאית ובלתי-יחוקית**: "בְּלִי פֶסֶפּוֹרֵט וּבְלִי כָּל תַּעֲוָה... עַל יָמִים בְּבִית סֵהֶר" – בניגוד לכל השירים האחרים, שמתארים שירות במסגרת מוכרת וחוקית (הגנה רשמית או צה"ל), כאן מתוארת פעילות מחתרתית חסרת מעמד משפטי, הכרוכה בסיכון אישי ומעצר – נדבך ייחודי בהיסטוריה של חיל הקשר, שאינו מיוצג באף שיר אחר.
- **מיקום כרונולוגי ייחודי**: קשר רדיו אלחוטי חשאי החל לפעול בשנת 1937, ושיר ה'גדעונים' הוא העוגן הכרונולוגי המוקדם ביותר מבחינת התוכן, אף שמבחינת שנת החיבור (1964) הוא מאוחר. פער זה בין 'שנת האירוע' ל'שנת החיבור' שונה מיתר השירים.

ציפורי הלילה – המנון ה'קשתות'

מכ"ם 'קשת', לאיתור אנשים ורכב, שימש לאיתור חדירות לשטחנו. המכ"ם הופעל בתחילה במחלקה מיוחדת בגדוד קשר ארצי (היום: גדוד 'אמירים'), וההצלחות המבצעיות הביאו להגדלת המחלקה לפלוגה ואחר כך לגדוד – גדוד 414. בשנת 1999 הועבר הגדוד מחיל הקשר והתקשוב לחיל האיסוף הקרבי, ובהמשך לחיל הגנת הגבולות. השירות בגדוד התאפיין בשירות קרבי לאורך גבולות הארץ.⁵

במתקפת הפתע ב-7 באוקטובר 2023 נפלו 24 לוחמות ולוחמים מגדוד זה, ושבע לוחמות נוספות נחטפו לעזה – אחת שוחררה במבצע צבאי, חמש הוחזרו בעסקת שחרור חטופים בשנת 2025, ונועה מרציאנו הי"ד נרצחה בשבי החמאס.

⁵ ראו: ניר שריג, **תולדות גדוד הקשתות – נשר 414, 1969 – 2002**.

לגדוד ה'קשתות' בחיל הקשר היה 'המנון' משלו, שנכתב בשנת 1990 בידי אריק עידן, ואלה מילותיו:⁶

עם אבא מאמץ, שהוא גם מהנדס
מרעיף לו אהבה
שפור ועוד תרגול
תרגול ועוד שכלול
הקשת בתזוזה.
הפכת מבצעי, אתה חיל קרבי
עשית הורדה, קבעת פאן עובדה
קיבלת עוד קשת, בנית צות אחד
קשת וקשת זה זוג נחמד.

השנים חלפו ואתה ממשיך
באותה הדרך
וצרפת עוד חבר ועוד חבר
חבורה של קשתים
בלבנון ובירמה,
נגב ערבה בקעה
עורב ינשוף ונץ
בז נשר עטלף
משפחה אחת גדולה.

הוא עלה לארץ מארה"ב בשנת 69
הוא נזרק אל האבק והחולות
לסדרה של נסויים
ללא תנאים של עולה חדש
ללא דירה אפילו ללא תק"ש
הצות לא ותר, הוא התאקלם מהר
עולה חיל שמך הוא קשת – לא אחר.

הקשת פאן
ציפור לילה, פקח את עיניך
חדד את חושך
כי הצבא סומך עליך
אתה קשת
ציפור לילה, סורק כל פינה
ילדים ישנים בשקט
כי אתה העינים של המדינה.

בשנת 1990 פעל המגיד דאז סא"ל (לימים אל"ם) אבי ליאני להקלטת ההמנון, בשם 'ציפורי הלילה'. הלחן נכתב בידי ציקי ציון וההמנון בוצע בידי ליוה פוקס, סמדר קירלי וראם באשרי. הביצוע זמין בקישור:

<https://youtu.be/DTZtBxNhSfY>

בהמנון מספר נקודות מעניינות:

- **אלגוריית העלייה:** "הוא עלה לארץ מארה"ב בשנת 69... ללא דירה אפילו ללא תק"ש" – המכ"ם עצמו מתואר כעולה חדש, במונחי הקליטה הישראלים הקלאסיים (חוסר דיור, קשיי הסתגלות). מהלך פואטי חריג: הטכנולוגיה המיובאת מוצגת דרך נרטיב הציונות של עלייה וקליטה, ולא כתיאור טכני ניטרלי.
- **המהנדס כ'אב מאמץ':** "עם אבא מאמץ, שהוא גם מהנדס" – משקף גאוות יחידה בהתאמה הטכנית המקומית של הציוד המיובא, וממחיש כיצד יחידות טכנולוגיות בונות זהות סביב דמות 'המאמץ/המפתח' המקומי.

⁶ המקור: אריה הלם, דורית רוזן, אינגריד פייביש, **מורשת הקשת**, רכס הוצאה לאור, תשנ"ב – 1992.

- **האנשה של תהליך ההסבה המבצעית:** "הפכת מבצעי, אתה חיל קרבי... עולה חיל שמך הוא קשת" – המעבר של המערכת משלב ניסויים לשלב מבצעי מתואר במונחי בגרות אנושית-צבאית, בדיוק כמו טקס גיוס/סיום טירונות של חייל אנושי.
- **מוטיב 'גן החיות':** אך בשינוי פונקציה – "עורב ינשוף ונץ, בז נשר עטלף" מהדהד ישירות את בית "נמרים ואריות... זאבים ושאָר עופות" בשיר האתנים מ-1938, כעבור כ-40 שנה. אך בשונה משם (שם הרשימה הייתה לגלוגיזם גרידא), כאן הבחירה בעופות/יונקי לילה דווקא (לא אריות/נמרים) קשורה ישירות לתפקוד המבצעי בפועל של המכ"ם – איתור לילי: "ציפור לילה, סורק כל פינה".
- **זיווג כמטאפורה:** "קִיבֵּלְתָּ עוֹד קֶשֶׁת, בְּנִית צָוֹת אֶחָד, קֶשֶׁת וְקֶשֶׁת זֶה זֶוּג נָחֵמָד" – האנשה נוספת: יחידות המכ"ם 'מתחתנות' זו עם זו, מנגנון ליצירת לכידות יחידתית.
- **רטוריקה לאומית מקבילה להמנון האתנים:** "אתה העינים של המדינה", "כי הצבא סומך עליך" – אותו מהלך בדיוק כמו ב"אל' גאולת העם" – מיצוב התפקיד הטכני כבעל משמעות ביטחונית-לאומית עליונה, מה שמבדיל את שני ההמנונים (1946, 1990) משני שירי היהודי-ההומוריסטיים (1938, 1950).
- **תיעוד הפרישה:** "בלבנון ובקמה, נגב ערבה בקעה" – רשימת הפרישה הגיאוגרפית מתפקדת כתעודת שירות חרוזה של הגדוד לאורך גבולות המדינה, ומעניקה לשיר ערך תיעודי מעבר לפונקציה החגיגית.

היונוגרמה עבור תעבור

יוני דואר שירתו בצה"ל עד לאחר מלחמת סיני (1956). בבה"ד 7, בסיס ההדרכה של החיל, ששכן אז במחנה גדעונים, הוקמה בשנת 1950 אנדרטה ייחודית לזכר 'היונה האלמונית'.

האנדרטה המקורית לא שרדה, ובשנת 2012 הוקמה האנדרטה מחדש, בכיכר ליד משרדי מפקד הבסיס, ולידה הוצב שלט עם השיר 'היונוגרמה עבור תעבור', שחובר בידי סא"ל בדימוס חגי גרי.⁷ אלה מילות השיר:

הַהָרִים יִרְעֲמוּ וְהַדָּרָךְ תִּחְוֶה	מַעַל עֲרֻבוֹת הַנֶּגֶב וְהָרֵי הַגָּלִיל
יוֹנָה אֶלְמוֹנִית חוֹצָה אֶת הַגִּבּוֹל	מִשֶּׁק פִּנְפִי יוֹנָה מִשְׁמִיעַ צֶלֶל
לְרַגְלָהּ טוֹטֵף וְבוֹ תִשְׁדּוֹרֶת חֲשׂוֹבָה	מַעַל שְׂדוֹת הַקֶּטֶל, מַחֲשֶׁף לְאוֹר
וּבִלְבָּהּ תִּפְּלָה אַחַת וְיַחֲדָה	עוֹשָׂה יוֹנָה אֶלְמוֹנִית דְּרָכָה אֶלִי דָרוֹר
הַיּוֹנוֹגְרָמָה עֲבוֹר תַּעֲבוֹר.	הַיּוֹנוֹגְרָמָה עֲבוֹר תַּעֲבוֹר.
מְנִיפִינִים הַנְּצוּרָה וּמְרַמֵּת רַחֵל	מִה יָפָה הַיּוֹנָה בְּפִשְׁטוֹת מְעוּפָה
מְגוּשׁ עֶצְיוֹן לַעֲטָרוֹת וּלְהָרָאֵל	מְרַחֶפֶת בַּיּוֹם וּבַלַּיִל, בְּשָׂרָב וּבִקְרָה
גַּם בְּיָמִים שֶׁל קִרְבוֹת וְשֶׁל אֵשׁ	מְקוֹרָה אֶל עַל וּכְנָפֶיהָ פְּרוּשׁוֹת לְרוֹחָה
הַמְטָעֵן הַיָּקָר לֹא יִינָטֵשׁ	בְּשׁוֹמְרָה עַל תִּקְשׁוֹרֶת אֲמִינָה
הַיּוֹנוֹגְרָמָה עֲבוֹר תַּעֲבוֹר.	הַיּוֹנוֹגְרָמָה עֲבוֹר תַּעֲבוֹר.

השיר הושר לפי לחן שירו של המשורר יחיאל מוהר 'כתה אלמונית', שהולחן בידי משה וילנסקי. הלחן, בביצוע מקהלת גברי השריון, זמין בקישור: <https://www.zemereshet.co.il/song.asp?id=4418>

בשיר 'היונוגרמה עבור תעבור' בולטות מספר נקודות:

- **מדיום בעל חיים בציר הטכנולוגי:** בשונה מכל השירים האחרים, כאן אמצעי הקשר אינו מכני או אלקטרוני (דגל, מורס, מכשיר קשר, מכ"ם, סייבר) אלא בעל חיים — יונת דואר. השיר מוסיף טכנולוגיה נשכחת: העברת מסרים באמצעות בעלי חיים, ששירתה את צה"ל עד לאחר מלחמת סיני.
- **הנצחה מרחבית, לא אירועית:** בניגוד לשיר ה'גדעונים', שנכתב לרגל כנס יובל ופורסם בפנקס משתתפים, שיר זה נכתב ב-2012 לצורך הצבתו לצד אנדרטה פיזית שהוקמה מחדש בבה"ד 7. זוהי אפוא סוגה נפרדת של הנצחה — הנצחה הכתובה על אבן ובמרחב הפיזי של בסיס, ולא הנצחה המלווה טקס חד-פעמי.
- **פזמון כמעין תפילה, לא כקצב צעידה:** הפזמון החוזר "הַיּוֹנוֹגְרָמָה עֲבוֹר תַּעֲבוֹר" נבנה על תבנית תחבירית מקראית-ארכאית ("עֲבוֹר תַּעֲבוֹר"), הקרובה יותר לנוסח נדר או תפילה ("וּבִלְבָּהּ תִּפְּלָה אַחַת וְיַחֲדָה")

⁷ דניאל רוזן, מיכאל נגל, **שבעים שנות חיל הקשר והתקשוב: מערכות, שיטות ואמצעים**, העמותה להנצחת חילי חיל הקשר והתקשוב, מהדורה שנייה, התשע"ט–2019, עמ' 107–112.

מאשר לפזמון קצבימצעדי כמו "קדימה קדימה" או "עיד מברק תשדורת". הפזמון כאן מפגין יראת כבוד, לא גיבוש קבוצתי הומוריסטי.

- **האנשה הפוכה מ'רשימת בעלי החיים'**: בעוד ששיר האתנים והמנון הקשתות משתמשים בבעלי חיים ככינויי לעגחיבה קבוצתיים ("גם קופים וגם סוסות"; "עורב ינשוף ונץ"), כאן בעל החיים היחיד בשיר – היונה – היא גיבורת הטקסט, המוענקת לה לשון גבוהה ורגשית ("מה יפה היונה בפשטות מעופה"). זהו היפוך פונקציונלי מוחלט של מוטיב עולם החי שחוזר בשירים האחרים: מדימוי קומימלכד לדימוי סמלינשגב.
- **גיאוגרפיה כתיבוד היסטורי**: השורה "מניצנים... מגוש עזיון לעטרות ולהראל" ממלאת תפקיד דומה לרשימת הפרישה בהמנון הקשתות ("בלבנון וברמה") – עיגון השירות בזירות קרב קונקרטיות של מלחמת העצמאות, ובכך הענקת תוקף תיעודי לצד התוקף הרגשי.
- **שאלת לחן משיר זיכרון קיים**: השימוש בלחנו של יחיאל מוהר ומשה וילנסקי לכיתה אלמונית – שיר הנצחה מוכר בפני עצמו – מכפיל את משמעות ההנצחה: לא רק המילים אלא גם המנגינה השאולה נושאות זיכרון קולקטיבי קודם.
- **פער כרונולוגי**: כמו בשיר הגדעונים, קיים כאן פער בין שלוש נקודות זמן: תקופת הפעילות המתוארת (עד לאחר מלחמת סיני, אמצע שנות ה-50), מועד האנדרטה המקורית (1950) ומועד כתיבת השיר והצבתו מחדש (2012) – כלומר השיר עצמו מנציח לא רק את היונים אלא גם אנדרטה קודמת שאבדה.

המנון חיל הקשר, האלקטרוניקה והמחשבים

המנון זה נכתב בשנת 1998 ביוזמת הקשר"ר דאז, תא"ל הרצל הלאלי, עבור 'עצרת היובל' של החיל שהתקיימה באוקטובר 1998, כאשר שם החיל היה 'חיל הקשר האלקטרוניקה והמחשבים'.⁸ שם החיל שונה בשנת 2004 ל'חיל הקשר והתקשוב', ונמצאה גרסה נוספת של אותו ההמנון, משנת 2012, עם השם החדש של החיל. לא ידוע מי הכותב ומי המלחין.

מילות ההמנון המקורי, משנות 2000 :

מן הארץ אל שמים, בחמ"ל ובמוצב,
הנחישות שבעינינו, הדריכות אי שם בקו,
צפון מרכז דרום מחפ"ש, חמ"ל במרחבים,
שם תמצא את חיל הקשר, אלקטרוניקה
ומחשבים.

על פי עולם תקשורת, ולפי התגובה הזאת,
עוד מברק ועוד פיתוח, חשיבה, דמיון ועוד,
ידבקות במשימה עקשנות שלא תירא,
ואתה אכן יודע, שתמיד אתה אתם.

בעיניים הטרוטות, החסרות כל כד שיינה,
באוזניים הקשובות, לכל שידור והאזנה,
בגדודים ובפש"מים, בפלוגה ובבסיסים,
שם תמצא את חיל הקשר, אלקטרוניקה
ומחשבים.

לכל קריאת כיוון.....
לכל קריאת כיוון.....

כן אפשר לסמוך עלינו, הכי הכי טובים,
כולם אנשי הקשר, אלקטרוניקה
ומחשבים.

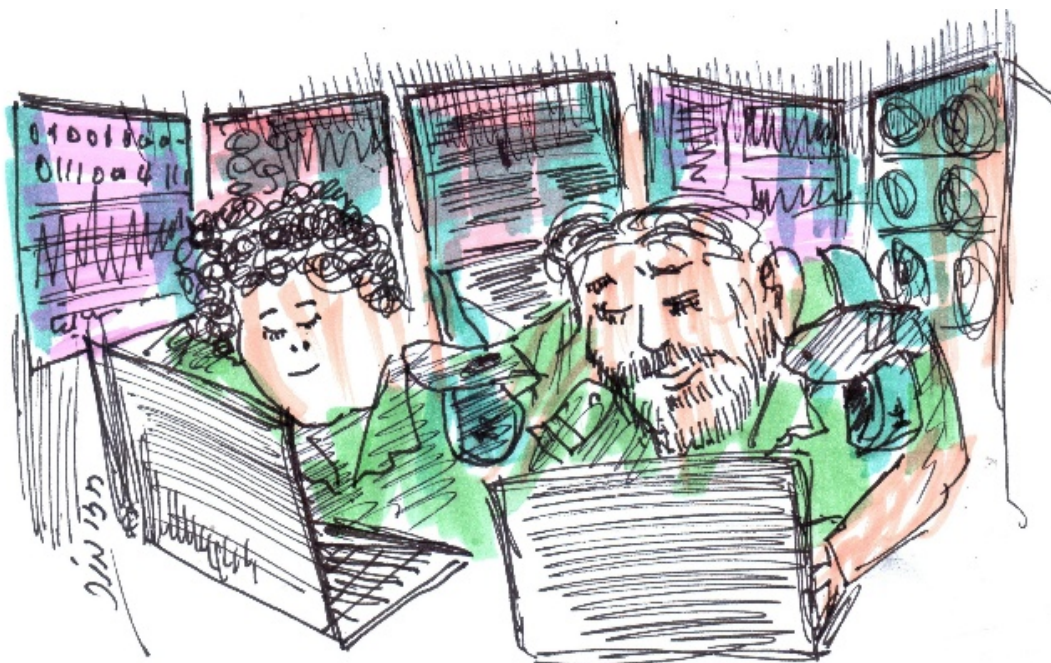
לכל קריאת כיוון, תמיד מוכן,
נושאי תקשורת ומחשוב, תמיד בקשר,
פתרונות בהתאמה בזמן,
והעיקר והעיקר לשמור על קשר,
והעיקר והעיקר לשמור על קשר.

לכל קריאת כיוון.....
לכל קריאת כיוון....

המפקד והמד"סית, המפ"ט והטכנאי,
המפעיל העתידאי, והמדריך ההנדסאי,
הקצין האלוטון, הקצינות והקצינים,
וכלם הם חיל הקשר, אלקטרוניקה
ומחשבים.

לשמור על קשר,
קשר,
לשמור על קשר!

⁸ גרסה מוקלטת של ההמנון אותרה בארכיון העמותה להנצחת חילי חיל הקשר והתקשוב.

וגרסת 2012 של אותו המנון, כאשר שם החיל שונה לחיל הקשר והתקשוב:

חושבים תמיד קדימה, משקיעים את
הנשמה,
כל אחד וכל אחת מכוננים למשימה,
זו מורשת שנמשכת, וְשומר אותך חשוב,
זו הרוח והמסר, חיל הקשר והתקשוב.

זה מציג עולם תקשורת, על הצג ובמטוס,
עוד מברק ועוד פיתוח, חשיבה דמיון ועוד,
ודבקות במשימה, עקשנות שלא תירא,
ואתה הרי יודע, שתמיד אתה אתם.

לכל קריאת כיוון....

ולכל קריאת כיוון....

מן הארץ לשמים.

מן הארץ אל שמיים, בחמ"ל ובמוצב,
הנחישות שבעיניים, הדריכות אי שם בקו,
נבשה, ים ואוויר, למשימה תמיד תשוב,
זו הרוח והמסר, חיל הקשר והתקשוב.

בעיניים הטרוטות, החסרות כל כך שינה,
באוזניים הקשובות, לכל שידור והאזנה,
מרחבים ויחידות, הוא מוכיח שוב ושוב,
זו הרוח והמסר, חיל הקשר והתקשוב.

לכל קריאת כיוון, תמיד מוכן,
נושאי תקשורת ומחשוב, תמיד בקשר,
פתרונות בהתאמה בזמן,
והעיקר והעיקר לשמור על קשר,
והעיקר והעיקר לשמור על קשר.
לשמור על קשר.

ניתן לשמוע ביצוע של ההמנון, של צוערי קורס השלמה מבצעית 023 בשנת 2012, בקישור:

https://youtu.be/t8ALbLidL_s

ההמנון זה, והשינוי שנעשה בו מ'חיל הקשר האלקטרוניקה והמחשבים' ל'חיל הקשר והתקשוב', הם ייחודיים, שכן זה המקרה היחיד במאמר שבו אותו ההמנון עצמו נערך ועודכן בעקבות שינוי שם רשמי של החיל, ולא הוחלף בהמנון חדש לגמרי. הדבר מאפשר להשוות ישירות בין שתי תמונות-מצב של אותה זהות ארגונית, בהפרש של 12 שנה.

השוואת ההבדלים בין הגרסאות מעלה את אלה:

- **מ'מיקום' ל'מהות':** הפזמון המרכזי עבר מ"שם תמצא את חיל הקשר, אלקטרוניקה ומחשבים" (2000) – נוסחה ממקמת, מצביעה 'לאן ללכת כדי למצוא אותנו' – ל"ז' הרוח והמסר, חיל הקשר והתקשוב" (2012) – נוסחה מהותית-רוחנית. זהו מעבר מדויק מהצהרת מיקום להצהרת זהות, ומהווה חזרה מוקטנת על אותו מהלך שיתממש במלואו בהמנון התקשוב בשנת 2026.
- **מגזרים גיאוגרפיים לעומת תחומי פעולה:** "צפון מרכז דרום מחפ"ש" (2000, חלוקה גיאוגרפית-פיקודית מקומית) הוחלף ב"יבשה ים ואויר" (2012, שלוש זירות-על). זהו צעד ראשון בכיוון של הרחבת התודעה המבצעית ממגזרים מקומיים לזירות רב-ממדיות – תשתית מושגית שתתפתח בהמשך לכדי "בְּחִלָּל וּבְקֶרֶע... בְּכָל הַמִּיָּמִים" בהמנון התקשוב.
- **השמטת רשימת התפקידים:** הבית המפורט "המפקד והמד"סית, המפ"ט והטכנאי, המפעיל העתודאי, והמדריך ההנדסאי, הקצין האלוטן..." (2000) נעדר לחלוטין מגרסת 2012, המסתפקת ב"מרחבים ויחידות, הוא מוכיח שוב ושוב". זהו ויתור מכוון על הפירוט התפקידי-הדרגתי לטובת הכללה – סימן נוסף לאותו מעבר מ'תיאור טכני של מי אנחנו' ל'הצהרת רוח כללית', מגמה שתשתלט לחלוטין על ההמנונים המאוחרים.
- **הופעת המילה 'מורשת' לראשונה:** הבית "מורשת שנקמשת" מופיע רק בגרסת 2012, ומהווה את האזכור המפורש הראשון בכל השירים המוסדיים (לפני "מבאר שבע עד לגדעונים" בשנת 2026) של רצף היסטורי-מורשתי כערך מוצהר בתוך גוף ההמנון עצמו.
- **המנגינה נשמרת, לא אבדה:** בשונה כמעט מכל השירים הקודמים (שלחנם אבד או אינו ידוע), כאן – לראשונה – המנגינה עצמה נשמרת בין שתי הגרסאות ותועדה בביצוע מוקלט (צוערי קורס 023, 2012). זהו סימן נוסף למעבר מ'הווי שנשמר במזל' ל'הפקה מוסדית מתועדת מראשיתה', מקביל למגמה שתתחזק בהמנון התקשוב.
- **שלב נוסף בהתמסדות הסוגה:** אם שיר האתתים הוא הווי ספונטני, וההמנון האתתים/הקשתות הם הזמנה מוסדית חד-פעמית – הרי שצמד ההמנונים הזה מציג שלב ביניים ייחודי: **הזמנה מוסדית 'חיה'**, הנערכת מחדש ומעודכנת עם השתנות הזהות הארגונית, ולא נכתבת מחדש מאפס בכל שינוי – תבנית שלא נראית באף שיר אחר במאמר.

המנון אגף התקשוב וההגנה בסייבר

אגף התקשוב קם בשנת 2003, עם החזון של "לחיות ולהילחם ברשת", תוך שהוא משלב יכולות מסורתיות של חיל הקשר עם 'העולם החדש', של 'דיגיטלי' וסייבר. במאי 2017 שונה שמו לאגף התקשוב וההגנה בסייבר. ההמנון החדש של אגף התקשוב וההגנה בסייבר, שנכתב בידי סמ"ר ליאו קושניר וגל דרורי והולחן בידי סמ"ר ליאו קושניר, הושק באוגוסט 2026 מתוך הרצון 'לזקק' זהות אגפית, לחבר בין אנשים ותפקידים, ולספר סיפור אחד משותף.

ההמנון אמור להביא עמו לא רק מילים ולחן, אלא תחושת שייכות, במיוחד בתקופה של התחדשות האגף ועל רקע מעבר יחידות האגף דרומה, ההמנון מצטרף לסמל ולדגל והופך לעוגן תרבותי, ביטוי חי ונושם 'לזהות האגפית'. מילות ההמנון הם:

יש בָּרֶק בְּעֵינַיִם
בְּשִׁדָּה הַקָּרֵב בָּיִם בְּעֵנָנִים
כּוֹמֶתָה תְּכוּלָּה כְּמוֹ שְׂמִיִּים
בֵּין שָׁרְתִים וְרִשְׁתוֹת אָנוּ זְמִינִים
יש רֶעַל בְּעֵינַיִם
מִצְפִּינִים אוֹתוֹת וּמִסָּרִים
תִּקְשׁוּב בָּאֵשׁ וּבַמֵּיִם
פּוֹעֲלִים בְּכָל הַתְּדָרִים
תִּקְשׁוּב בְּנֶפֶשׁ וּבְנִשְׁמָה
זוֹרֶמֶת לִי בְּדָם אֶרְצֵנוּ הַיָּפָה
תִּקְשׁוּב בְּאֵוִיר בָּיִם בִּיבֶשֶׁה
בְּרוּחַ וְעוֹצָמָה
עֲנֻקִית מְבַצְעִית טְכְנוֹלוֹגִית
מוֹגָנִים בְּכָל הַמַּצָּבִים
בְּחָלָל וּבְקֶרֶק
פּוֹעֲלִים בְּכָל הַמִּימָדִים
הַקוֹד הוּא מִפְתָּח
לְכָל חֵיל וְחֵילָת תִּפְקִיד חָשׁוּב
בְּחֻמֵּי וּבִשְׁטַח
זֶה חֵיל הַקָּשֶׁר וְהַתְקָשׁוּב

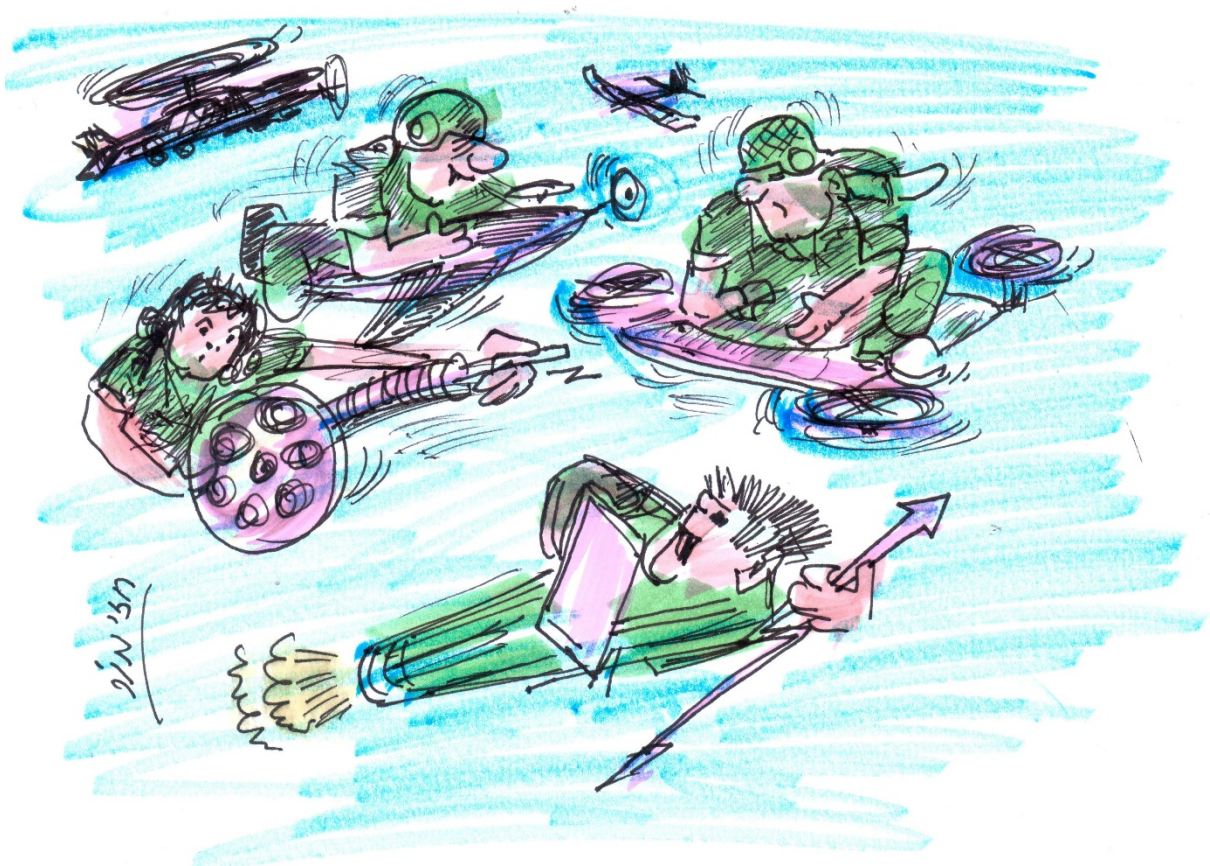
תִּקְשׁוּב בְּנֶפֶשׁ וּבְנִשְׁמָה
זוֹרֶמֶת לִי בְּדָם אֶרְצֵנוּ הַיָּפָה
תִּקְשׁוּב בְּאֵוִיר בָּיִם בִּיבֶשֶׁה
בְּרוּחַ וְעוֹצָמָה
מְבַאֵר שְׁבַע עַד לַגְדָּעוֹנִים
בוֹנִים מַעֲרֶכֶת, אֶרְגוֹן וּנְתוּנִים
סִיבֵר הַגִּנְתִּי, סִפְקָטָרוֹם וְתִקְשׁוּרָתִי,
דִּיגִיטָל, תּוֹכָנָה מִידַע וּבִינָה
מְגִינִים עַל הַמְדִינָה
תִּקְשׁוּב בְּנֶפֶשׁ וּבְנִשְׁמָה....
תִּקְשׁוּב בְּנֶפֶשׁ וּבְנִשְׁמָה....
הַמְבָּרֵק עֲבוֹר יַעֲבוֹר!

ההמנון בוצע בידי להקת אגף התקשוב (ההרכב המקורי כלל את הדר בטש, עומר כרמי, לינוי מילר וירין חגלי). הביצוע זמין ב: https://youtu.be/LUJsiQ_-LU וב: <https://youtu.be/hKMTVuCYAU>

המנון זה מהווה קפיצת דור נוספת בציר שהתחיל בדגלים ובהליוגרף – הפעם אל עולם הסייבר, הספקטרום והבינה המלאכותית. יש לו מספר מאפיינים ייחודיים שונים מאלה של השירים הקודמים:

- זהות 'מהונדסת' ביוזעין, לא נובעת מלמטה: בניגוד לכל השירים הקודמים (ששרדו במקרה או נוצרו בתוך יחידה קטנה), כאן מוצהר במפורש שהמטרה היא 'לזקק זהות אגפית' ולשמש 'עוגן תרבותי' – כלומר תהליך ניהול ארגוני מודע של בניית זהות, לצד הסמל והדגל, ולא תוצר ספונטני של הווי ביחידה.

- **תזמון כמענה לטלטלה ארגונית:** ההמנון הושק על רקע 'התחדשות האגף' ומעבר יחידות האגף דרומה, ומגלם בכך פונקציה של שימוש בפזמון כמכשיר ליצירת לכידות בעת שינוי מבני.
- **טווח טכנולוגי רבי-ממדי:** "סייבר הגנתי, ספקטרום ותקשורת, דיגיטל, תוכנה מידע ובינה" – לראשונה בציר כל השירים, הטכנולוגיה אינה פריט בודד (דגל, מק-19, מכ"ם) אלא מכלול תחומים מופשטים ומקבילים.
- **רצף היסטורי:** השורה "מבאר שבע עד לגדעונים" היא הקישור המפורש והמודע היחיד בכל השירים בין ההווה לבין שירות הקשר הטרנס-מדינתי (הגדעונים), ומהווה מהלך רטורי שממסד את הרצף ההיסטורי של חיל הקשר והתקשוב.
- **סגירת מעגל:** השורה החותמת, "המברק עבור יעבור!", מחזירה במפתיע את ההמנון אל אותו מסר היסטורי שפתח את ההמנון האתתי ב-1946 ("עיד מברק תשדורת הב") – קשת המקיפה שמונים שנה של התפתחות – מהמברק אל הבינה המלאכותית – ומסתיימת שוב ב'מברק'.
- **הפקה מקצועית מובהקת:** כתיבה ולחן 'מוסדיים' – שלב נוסף בהתמסדות הסוגה: מ'הווי ספונטני' (שיר האתתיים), דרך 'הזמנה מוסדית חד-פעמית' (ההמנון האתתיים, ההמנון הקשתות), ועד הפקת 'מותג' תרבות ארגונית' (ההמנון התקשוב).

קול של דור

באוקטובר 2026, לאחר שלוש שנות מלחמה, יצאה להקת אגף התקשוב בשיר חדש, שמביא את קולו של הדור שנלחם ביחרבות ברזל – דור של תקווה, דור חדור מטרה, דור של ניצחון, לצד כאב וגעגוע שהוא נושא עמו. אלה מילותיו:

קול של דור נשמע ברוח,

קול של דור שלא ננוח,

קול של דור שלא ישכח

ומלמטה הוא צמח.

כשכואב נשים מדבקה,

יוצאים בשמם למסע.

הבקר הפך ללילה,

ונקום ליום חדש.

מיום אחד הפכנו לתקופה

מארוחת שישי למדים וקסדה

לבשנו אפוד חמש מחסניות

עברנו דרכים, מסלולים ומסעות.

קול של דור ...

פנינו אנדרטה, נזכר את כלם,

עם ישראל לא ישכח לעולם.

אין לנו ארץ אחרת בה נחיה,

לכו אנו כאן, ולנצח נהיה!

עשן הקרב שאותי מטשטש,

לא אנוותר כל עוד בוערת האש.

אמרו דור האפון, חסר התקנה,

והננו בקרב, חדורי מטרה.

קול של דור ...

קול של דור ...

קול של דור...

חוצים כפרים, נחלים וגבעות,

שולטים על הקשר בכל הגזרות,

מהגולן לגדר ולגבול

הקול יישמע למרחק גם במבול.

השיר שונה משירים אחרים במאמר זה, בכך שהוא שיר 'כלל צה"לי', שרואה בחיל הקשר והתקשוב חלק מצה"ל כולו, ושל כל הדור שנלחם בשורותיו, וממחיש את עוצמתו של דור הלוחמים ושל צה"ל. השיר נועד להעניק תקווה בתקופה קשה, ולהעביר מסר של אופטימיות, בצד כאב וגעגועים. בזכותם אנו כאן, ולנצח יהיה.

השיר, שנכתב בידי סמ"ר ליאו קושניר ורב"ט עומר כרמי, והולחן בידי דרור אלכסנדר, זמין בביצוע להקת אגף התקשוב וההגנה בסייבר (רב"ט עומר כרמי, טוראי הדר בטש, טוראי לינוי מילר, טוראי ירין חגן) בקישור: https://youtu.be/Jqu1J_XG82Q; זה קליפ ייחודי שנוצר בטכנולוגיה של בינה מלאכותית ומציג עוצמה חזותית וקידמה טכנולוגית.

בשיר זה מספר מאפיינים ייחודיים:

- **שיר כלל צה"לי, לא שיר חילי ייחודי:** זהו השיר היחיד מבין אחד עשר השירים שאינו עוסק בטכנולוגיית קשר, בציוד, או בזהות חיל הקשר כשלעצמה, אלא ממקם את חיל הקשר והתקשוב בתוך נרטיב צה"לי לאומי רחב יותר – של צה"ל כולו. בעוד שכל השירים הקודמים (מהאתנים ועד המנון התקשוב) בנו זהות חיל/יחידה כלפי פנים, שיר זה בונה זהות כלפי חוץ – מיצוב החיל כחלק אינטגרלי מסיפור קיבוצי לאומי גדול יותר.
- **זיכרון אש, לא זיכרון מרחק:** בניגוד לכל שירי ההנצחה הקודמים (שיר הגדעונים, 1964; היונוגרמה, 2012), הנכתבים במבט לאחור של עשרות שנים, זהו שיר שנכתב בתוך האירוע עצמו – אוקטובר 2026, לאחר שלוש שנות מלחמה, כשהמלחמה עדיין בעיצומה. זהו 'שיר הקשר' הראשון שנכתב כמעט בזמן אמת על מלחמה פעילה, ולא כהנצחה במרחק זמן.
- **מעבר חד מ'אזרח' ל'חייל' כמבנה פתיחה:** "מארוחת שישי למדים וקסדה" – הפזמון הפותח ממחיש את הניתוק הפתאומי מהחיים האזרחיים (ארוחת שישי המשפחתית) אל החזית, בתבנית דומה להפוכה מ"אלגוריית העלייה" בהמנון הקשתות (שם הטכנולוגיה 'עולה' לארץ): כאן האדם עצמו 'עובר' מחיי שלום לחיי מלחמה באופן פתאומי וטראומטי, לא הדרגתי.
- **דחייה מפורשת של הדימוי הדורי השלילי:** "אמר דור האפון, חסר התקנה, והננו בקרב, חדורי מטרה" – זהו המקום היחיד בכל המאמר שבו שיר קשר מתכתב במפורש עם ביקורת ציבורית-תרבותית חיצונית (הדימוי הרווח של 'דור המסכים') ודוחה אותו באקט פואטי ישיר. שום שיר אחר במאמר אינו מתעמת עם שיח ציבורי-קשורתי מחוץ לעולם הצבאי.
- **הפזמון כהצהרת נוכחות, לא כפרוטוקול או כקצב צעידה:** "קול של דור נשמע ברוח, קול של דור נשלא יבוח" – בשונה מהפזמונים הקודמים (קריאת עידוד קצבית בשיר האתנים, פרוטוקול תפעולי בשיר האתת העברי, תפילה ביונוגרמה), כאן הפזמון הוא הצהרת עדות קיומית: "אנחנו כאן, נשמעים". המילה 'קול' עצמה, במשחק מילים מרומז, מהדהדת את שם החיל (קשר) מבלי להזכירו.
- **המשכיות עם 'העינים של המדינה':** "שולטים על הקשר בכל הגזרות... מהגולן לגדר ולגבול" – זהו תיעוד פרישה גיאוגרפית נוסף, ברצף ישיר להמנון הקשתות ("בלבנון ובקמה") וליונוגרמה ("מגוש עפ"ון לעטרות"), אך כאן הגיאוגרפיה כבר אינה היסטורית-תיעודית אלא עכשווית-מבצעית, ברשימה הראשונה במאמר המזכירה את 'הגדר' – מונח הקשור ישירות לרצועת עזה ול'חרבות ברזל'.
- **כאב ואבל, ללא תקדים בסוגה:** "בשפואב נשים מדבקה, יוצאים בשמם למסע" – התייחסות מרומזת ועדינה לנופלים (המדבקה כמנהג הנצחה עכשווי). בניגוד לכל השירים הקודמים – שבהם המוות,

כשמוזכר, מופיע רק כהערה חיצונית ולא בתוך גוף השיר עצמו – כאן האבל חודר לראשונה אל תוך מילות השיר, ומשולב ישירות לצד תקווה ("הַבֶּקֶר הַפָּךְ לְלֵילָה, וְנָקוּם לַיּוֹם הַדֶּשֶׁ"י); וזאת בצד מעבר מאבל אישי-אינטימי, ברמת הפרט, אל "נִזְכֵּר אֶת בָּלֶם... עַם יִשְׂרָאֵל לֹא יִשְׁכַּח לְעוֹלָם" – הנצחה קולקטיבית-לאומית, ברמת העם כולו, הרחבה מדורגת מהפרטי אל הציבורי בתוך השיר עצמו.

- **הקמת אנדרטה כמעשה שנעשה במלחמה:** "בְּנִינוּ אֲנִדְרָטָה, נִזְכֵּר אֶת בָּלֶם" – זהו המקרה היחיד שבו הקמת אנדרטה מתוארת בתוך השיר עצמו, כפעולה שהדובר מבצע ("בְּנִינוּ"), ולא כעובדה חיצונית-היסטורית המסופרת בפתיח הפרוזאי (כפי שקרה ב"הַיּוֹנוֹגְרָמָה עֲבוֹר תַּעֲבוֹר", שם האנדרטה בבה"ד 7 היא נתון היסטורי שהשיר מלווה אותו). נוצר כאן זיקה ישירה ומכוונת לשיר הקודם במאמר: שניהם עוסקים באנדרטה, אך "הַיּוֹנוֹגְרָמָה" מנציחה אנדרטת-אבן קיימת, ואילו "קוֹל שֶׁל דֹּר" מכריז על הקמת אנדרטה כאקט שנעשה במהלך המלחמה עצמה – הנצחה המתרחשת כמעט בזמנית עם האירועים המונצחים, לא לאחריהם.

- **הד לשירה הישראלית הקנונית:** השורה "אֵין לָנוּ אֶרֶץ אַחֶרֶת בָּהּ נַחֲיָה" מהדהדת במישרין את השורה המפורסמת של אהוד מנור "אין לי ארץ אחרת". זהו המקרה היחיד בכל המאמר שבו שיר קשר/תקשוב מצטט או מהדהד במכוון שיר-דגל מתוך הקנון הישראלי הרחב (להבדיל מהדהודים פנים-מאמריים, כמו ההדהוד בין "גן החיות" לשיר האתנים ולהמנון הקשתות). המהלך ממקם את "קוֹל שֶׁל דֹּר" לא רק כשיר כללי-ה"לי אלא כשיר המבקש להתחבר במפורש למסורת הזמר העברי-הלאומי שמחוץ לגבולות חיל הקשר והתקשוב – צעד נוסף מעבר ל"דֹר הָאֵיפִין" (שם ההתכתבות הייתה עם שיח ציבורי-ביקורתי) אל התכתבות עם שיר מוכר.

- **מדיום ייצור חדש – בינה מלאכותית ככלי קולנועי, לא רק כנושא מילולי:** בשונה מהמנון התקשוב, שבו הבינה המלאכותית מוזכרת כתוכן מילולי ("דִּיגִיטָל, תּוֹכְנָה מִיִּדֵּעַ וּבִינָה"), כאן הבינה המלאכותית היא כלי ההפקה עצמו – הקליפ נוצר בטכנולוגיית בינה מלאכותית. זהו המקרה היחיד במאמר שבו הטכנולוגיה הנסקרת בציר ההיסטורי של המאמר (קשר, מכ"ם, סייבר, בינה מלאכותית) חוזרת ומשמשת בפועל ככלי היצירה של התיעוד עצמו – סגירת-מעגל טכנולוגית נוספת, מקבילה אך שונה מזו של "הַמִּבְרָק עֲבוֹר יַעֲבוֹר!".

- **יצירה פנימית:** כתיבה בידי סמ"ר (ליאו קושניר) ורב"ט (עומר כרמי) – צוות יוצרים מדרגות השורה, לא קצונה או יוצרים מקצועיים חיצוניים (כמו בשיר האתת העברי). זהו המשך ישיר לדפוס להקת אגף התקשוב כגוף יוצר-פנימי.

סיכום

חיל הקשר והתקשוב עבר דרך ארוכה מאז הקמת שירות הקשר ב'הגנה' בשנת 1937 ועד היום, ודרך זו עיצבה את רוח החיל וערכיו. מורשת החיל מקנה לחייליו ערכים (מה מצופה ממני), מקצוע (מה תפקידי בכוח) וזהות (למה אני שייך). זה אתוס החיל, זו משמעות השירות בחיל – דבקות במשימה, עשיית יש מאין, חיבור לשדה הקרב, מסירות המפעיל הבודד, צניעות ומצוינות. זו המורשת העוברת מדור לדור, בעידן של שינויים רבים במבנה, בטכנולוגיה, בשימושים, באמצעים, באופי הלחימה. שירי הקשר והתקשוב מבטאים רוח זו.

אחד העשר השירים המוצגים במסמך זה – שיר האתתים (1938), המנון האתתים (1946), שיר האתת העברי (פורסם 1949), המנון מחלקה ארבע (1949), גמל ערבה (שנות ה-50), שיר ה'גדעונים' (1964), המנון ה'קשתות' (1990), היונוגרמה עבור תעבור (2012), המנון חיל הקשר האלקטרוניקה והמחשבים/חיל הקשר והתקשוב (2000/2012), המנון אגף התקשוב וההגנה בסייבר (2026) ו'קול של דור' (2026) – משרטטים מספר מגמות הנפרשות על פני כמעט תשעים שנה:

- **מגמה טכנולוגית:** מאיתות ידני בדגלים והליוגרף ("אור לאור שואל דם" בשיר האתת העברי), דרך האנטנה המאולתרת ("בין תוך ספינה ובין גשר... נמתח חוט עלוב") ומפתח המורס החבוי במזוודה חשאית ("במפתח בחשך תקתקנו... דה די דה"), והחייל-אנטנה האנושי של מכשיר הקשר מק-19, דרך מערכת מכ"ם המדמה יכולות זיהוי אנושיות ("העינים של המדינה"), ועד לעולם הסייבר, הספקטרום, הדיגיטל והבינה המלאכותית. שיר הגדעונים הוא דוגמה חיה לשילוב 'מפעיל המורס הידני' בתיאור "במפתח בחשך תקתקנו... דה די דה". היונוגרמה מוסיפה ענף נשכח לציר זה. כל דור טכנולוגי הותיר את חותמו בהווי הכתוב של אנשיו, ועניין החדשנות הטכנולוגית בולט בהמנון אגף התקשוב – וההמנון

האחרון אף סוגר את המעגל במודע, בחזרו אל דימוי ה'מברק' שפתח את המנון האתנים שמונים שנה קודם לכן, ואל המסר ההיסטורי של החיל: "המברק עָבֹר יַעֲבֹר!".

• **מגמת הסוגה וההתמסדות:** מתגלה מדרג ברור של שבע סוגות מקבילות – שירי הווי הומוריסטיים-אנונימיים, המתחלקים לפי 'כיוון הלעג' – פנימה-מלכד (שיר האתנים, גמל ערבה) וכלפי מעלה (המנון מחלקה ארבע) – קליטים, קצרים, לועגים-אוהבים, ששרדו רק במקרה; שירה ציונית-ספרותית כלל-יישובית (שיר האתת העברי) – כתובה בידי יוצרים מקצועיים מזוהים אך פונקציונלית אנונימית וארכיטיפית, ללא זיקה למוסד או אירוע ספציפי; המנונים מוסדיים חד-פעמיים (המנון האתנים, המנון הקשתות) – מחוברים בידי אנשים בשם מלא לרגל אירוע או קורס, נושאים רטוריקה לאומית-שליחותית מפורשת, ומתועדים במקורות רשמיים; המנון מוסדי 'חי' (חיל הקשר האלקטרוניקה והמחשבים/חיל הקשר והתקשוב) – מקרה ייחודי של המנון הנערך ומתעדכן עם שינוי זהות ארגונית, ולא נכתב מחדש; שירי הנצחה רטרופקטיביים, הנחלקים לשני תת-סוגים – הנצחה אירועית (שיר ה'גדעונים', שנכתב לרגל כנס יובל ופורסם בפנקס משתתפים) והנצחה מרחבית (היונוגרמה עבור תעבור, שנכתבה עבור אנדרטה קבועה במרחב הבסיס); הפקת 'מותג תרבות ארגונית' (המנון התקשוב), יזומה מלמעלה, מוצהרת כמכשיר לגיבוש זהות אגפית, ומופקת ברמה מקצועית-תקשורתית מלאה; ולבסוף שיר כללי-צה"לי בזמן מלחמה ('קול של דור') – נכתב כמעט בזמן אמת על אירועי מלחמה מתמשכים, וממצב את החיל בתוך נרטיב צה"לי-לאומי כולל במקום בזהות-ייחודית נפרדת – תפנית ביחס לכל עשרת קודמיו.

• **מגמת ההנצחה והמורשת:** שירים שנכתבים שנים רבות אחרי האירועים, בידי יוצר מזוהה ומוכר, לרגל אירוע זיכרון או אתר הנצחה קבוע (ולא הכשרה או גיבוש שוטף), ומכוונים במפורש להעברה בין-דורית, מגמה שהופכת למוצהרת בעצמה כבר בגרסת 2012 של המנון החיל ("מִן־שָׁמַיִם שְׁנֵי שָׁנִים לפני שתמוסד סופית ב"מִבְּאֵר שֶׁבַע עַד לְגִדְעוֹנִים" של שנת 2026).

• **מגמת מועד הכתיבה:** שיר הגדעונים/היונוגרמה מייצגים 'זיכרון-מרחק' (עשרות שנים לאחור), בעוד "קול של דור" מייצג "זיכרון-אש" (כמעט בזמן אמת) – שני קטבים מנוגדים של תיעוד-חווייה בציר הכרונולוגי. "קול של דור" הוא גם השיר היחיד המהדהד במפורש שיר-דגל מהקנון הישראלי הרחב ("אין לי ארץ אחרת"), ובכך משלים את תנועת ההתרחבות שלו: מזהות-ייחודית, דרך זהות צה"לית-כללית, ועד להשתלבות בשיח הזמר הלאומי כולו.

לשירים מכנה משותף מפתיע: מוטיב עולם החי ליצירת לכידות קבוצתית חוזר בארבע נקודות שונות על הציר הכרונולוגי (1938, שנות ה-50, 1990, 2012) – עדות למכנה משותף החוצה דורות טכנולוגיים וסוגות כאחד – אך בשתי פונקציות הפוכות זו מזו – רשימת בעלי חיים כללוג'יביה קבוצת-הומוריסטי (שיר האתנים, גמל ערבה, המנון הקשתות) לעומת בעל חיים בודד כסמל נשגב ומקודש (היונוגרמה עבור תעבור).. שיר ה'גדעונים', שיר האתת העברי, המנון מחלקה ארבע, ושני שירי המנון החיל – כולם, מטעמים שונים, אינם נושאים מוטיב זה, מה שמחדד עד כמה הוא ייחודי דווקא לתת-הסוגה ההומוריסטית-קבוצתית.

לשירים מכנה משותף נוסף, מצומצם יותר אך בולט: מוטיב האנדרטה חוצה שני שירים הרחוקים זה מזה בכ-14 שנה – "הִיוֹנוֹגְרָמָה עָבֹר תַּעֲבֹר" (2012), העוסק באנדרטת-אבן קיימת וקבועה במרחב הפיזי של בה"ד 7, ו"קול של דור" (2026), המכריז על הקמת אנדרטה כמעשה מידי במהלך המלחמה עצמה. ההבדל בין השניים – הנצחה שהתגבשה במרחק של עשרות שנים מול הנצחה המוכרזת כמעט בזמנית עם האירועים – ממחיש את שני הקטבים – "זיכרון ממרחק" מול "זיכרון האש" – שהמאמר מצביע עליהם.

השירים הישנים שרדו ב'מזל' בלבד, שיר ה'גדעונים' וה'יונוגרמה עבור תעבור' נכתבו במכוון כמעשה זיכרון, האחד עבור אירוע והשני עבור אתר; שיר האתת העברי ומחלקה ארבע נכתבו בזמן אמת אך תועדו/פורסמו רק בשיהוי; ההמנונים המוסדיים (האתנים, הקשתות) תועדו ונשמרו ביוזמה; המנון החיל התעדכן פעמיים לאורך חייו הפעילים; וההמנון האחרון הופק מלכתחילה כמוצר תרבותי בר'קיימא. הדבר מלמד שמחקר עתידי על מורשת חיל הקשר והתקשוב חייב לשלב שלושה ערוצי איסוף: חיפוש יזום אחר פנקסים ועדויות פרטיות מזדמנות; סריקה שיטתית של מקורות ממסדיים כמו ארכיונים, לקסיקונים ומורשת גדודית; ומעקב אחר ההפקות התרבותיות-הרשמיות העכשוויות, המתועדות כבר מרגע היווצרותן ברשת ובפלטפורמות דיגיטליות.

ערבי יחידה, שנערכו בעבר סביב מדורה ופינג'אן קפה, שינו את מתכונתם ואופיים לבלי הכר. עם זאת, הצורך התמידי של חיילות וחיילים צעירים לבטא את ההווי החברתי ביחידותיהם בפזמונאות מוזיקלית קיים ויתקיים לעד – כפי שמעיד המעבר מפנקס פרטי דהוי אל קליפ מופק ומושר בלהקת האגף.

חיילי הקשר והתקשוב בעבר ובהווה נקראים להעביר לאוספי העמותה להנצחת חילי חיל הקשר והתקשוב את הקלטות הפזמונים היחידתיים, למען הדורות הבאים.

